

УДК 656.078:338 (045)

к.е.н. О.М. Вовк, О. Бричок

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті досліджено поняття економічної безпеки, загрози середовища функціонування транспортних підприємств, основні аспекти оцінювання ефективності системи економічної безпеки на транспортних підприємствах.

Ключові слова: економічна безпека, оцінювання, ефективність, транспортні підприємства.

В статье исследовано понятие экономической безопасности, угрозы среды функционирования транспортных предприятий, основные аспекты оценки эффективности системы экономической безопасности на транспортных предприятиях.

Ключевые слова: экономическая безопасность, оценка, эффективность, транспортные предприятия.

This paper investigated concept of economic security, threat environmental functioning of transport enterprises, the main aspects of evaluating the effectiveness of economic security in transport companies.

Keywords: economic security, evaluation, efficiency, transport enterprises.

Постановка проблеми У ринкових умовах господарювання підприємство, як відкрита система, функціонує у складному зовнішньому середовищі, що характеризується нестабільністю та постійною динамікою. Таке середовище змушує керівництво швидко адаптуватися до нових умов, потребує знання законів розвитку та пошуку шляхів виживання в ринковій економіці, врахування чинників невизначеності та нестійкості економічного середовища.

Загроза зниження рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств обумовлена інерційністю їх структури виробництва, підвищенням фізичного зносу обладнання, технологічною відсталістю. У даному контексті особливої терміновості набуває необхідність розробки ефективних методик аналізу та подальшого управління системою економічної безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій. Систему економічної безпеки досліджували в наукових працях учени-економісти О. Амош, О.В. Ареф'єва, Г.В. Астапова, А. Берла, А. Берсуцький, М. Белопольський, О.М. Бондаренко, В.В. Мізюк та інші.

Виділення невирішеної проблеми. Необхідність впливу на економічну безпеку на різних рівнях, а також взаємозв'язок цих рівнів вимагає розроблення й використання системного підходу до управління економічною безпекою та формалізації інструментарію оцінювання системи економічної безпеки підприємства. Цей підхід передбачає більш широке дослідження явищ і процесів, включає до свого складу виділення внутрішнього і зовнішнього середовища, а також їхніх взаємозв'язків.

Мета дослідження виявити основні складові оцінювання ефективності системи економічної безпеки на транспортних підприємствах. Дослідити основні джерела негативних наслідків на економічну систему підприємства в цілому.

Виклад основного матеріалу. За ринкових умов господарювання дуже важливого значення набуває економічна безпека всіх суб'єктів підприємницької та інших видів діяльності. На сьогодні в економічній літературі немає єдиного погляду щодо визначення суті та складових економічної безпеки підприємства. У працях вітчизняних та зарубіжних науковців приділялось багато уваги розгляду питанню економічної безпеки підприємства.

Зокрема варто відзначити наукові праці В. Ярочніка, А. Шаваєва, Є. Олейнікова [1], Л. Беднікова[2], Л. Шваб [3], П. Пригунов, О. Семенів, О.Ляценко, О. Посилкіна, І. Чумарін, І. Луцький [6], О. Головченко [7] (Табл. 1). Проаналізувавши запропоновані визначення економічної безпеки підприємства, можна відзначити, що, по-перше, відсутній єдиний підхід до трактування цього питання, по-друге, різні дослідники по-різному розглядають кінцеву мету досягнення економічної безпеки, а окремі науковці взагалі її не виокремлюють. Отже, економічна безпека підприємства — сукупність методів та прийомів, спрямованих на захист підприємницької діяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз для забезпечення нормальної діяльності підприємства у коротко- та довгостроковому періоді для успішної реалізації його цілей.

Таблиця 1

Підходи до трактування сутності економічної безпеки підприємства

Науковці	Концептуальний підхід	Суть поняття «економічна безпека підприємства»	Мета досягнення економічної безпеки підприємства
В. Ярочкін; А. Шаваєв, Л. Бедніков [2] Л. Шваб [3]	Захист	збереження комерційної таємниці	-
		захищеність основних складових від економічних загроз	-
		захист діяльності підприємства від негативних загроз	-
О. Соснін; П. Пригунов [4], А. Кім; О. Семенів З. Манів; І. Луцький [6]; Є. Крихтін; Є. Олейніков [3]; О. Долженков; Ж. Жуковська; О. Головченко [7], О. Грунін; О. Бондаренко [8]	Стан	стан захищеності економічних інтересів від негативних факторів	розвиток відповідно до поставленої мети
		стан виробничо — комерційної	-
		стан ресурсів підприємства та підприємницьких можливостей	стійке функціонування підприємства та стійкість до негативних факторів
А. Митрофанов [9]	Система методів (заходів)	сукупність методів	усунення небезпек та створення умов для функціонування підприємства
		комплекс заходів	Підвищення фінансової стабільності і
О. Радзіна [10]			
О. Посилкіна [9]	Процес попередження	процес попередження впливу факторів діяльність підприємства	-
Г. Козаченко; В. Пономарьов [5]	Міра гармонізації	Міра германізації економічних інтересів з інтересами зовнішніх суб'єктів	-

Необхідність постійного дотримання належного рівня економічної безпеки зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням

забезпечення стабільності функціонування та досягнення головних цілей своєї діяльності. Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно керівництво і спеціалісти (менеджери) будуть спроможні уникнути можливі загрози і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

В режимі стійкого функціонування для забезпечення своєї економічної безпеки суб'єкт господарювання акцентує увагу на підтримку нормального ритму виробництва та збуту продукції; запобіганні можливих збитків; недопущенні несанкціонованого доступу до службової інформації та комп'ютерних баз даних, протидії несумісній конкуренції на ринку. В кризові періоди свого розвитку найбільшу небезпеку для нього представляє руйнація наявного потенціалу (виробничого, кадрового, технічного та технологічного). Все це зумовлює необхідність побудови різних систем моніторингу та економічної оцінки на рівні суб'єктів господарювання, що знаходяться в різних фазах свого розвитку.

З усіх можливих загроз для економічної безпеки на мікрорівні (катастрофічних (природних або техногенних), інформаційних, конкурентних, організаційних, кримінальних, тощо) особливу увагу слід зосередити на тих, що безпосередньо спрямовані на руйнування або ослаблення потенціалу підприємства. Основну увагу варто зосередити на чинниках, що можуть змінити зовнішнє середовище та забезпечать економічну безпеку не тільки конкретного підприємства, а й економіки регіону чи держави в цілому.

Джерелами негативних впливів на економічну безпеку можуть бути:

1. свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, підприємств організацій-конкурентів);

2. збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках даного підприємства, наукові відкриття та технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо).

Залежно від суб'єктної обумовленості негативні впливи на економічну безпеку можуть мати об'єктивний і суб'єктивний характер. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, які виникають не з волі конкретного підприємства або його окремих працівників. Суб'єктивні впливи мають місце внаслідок неефективної роботи підприємства в цілому або окремих його працівників (передовсім керівників і функціональних менеджерів). Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в тім, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування тепер і високий потенціал розвитку в майбутньому.

З погляду системного підходу безпеку можна визначити як якість системи, що забезпечує її стійке та стабільне функціонування і розвиток за умов виникнення різних видів загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Це така якість системи, яка дозволяє мінімізувати, а в крайньому випадку і повністю уникнути негативного впливу дестабілізуючих факторів різного характеру. Необхідним елементом покращення управління безпекою виступає кількісна оцінка її рівня, яка дає змогу у випадку існування істотних порушень або відхилень визначити ступінь близькості системи до межі її стійкості, де буде втрачена передбачуваність її змін у відповідь на зовнішні і внутрішні впливи.

Для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки можна рекомендувати методичку, що ґрунтується на використанні традиційних показників, темпів їхньої

зміни та ймовірності реалізації специфічних ризиків. Процедура проведення розрахунків складається з таких етапів:

1. Визначення нормативного рівня показників кожної складової економічної безпеки (наприклад, фінансову складову можна охарактеризувати системою показників фінансової стійкості; інформаційну — показниками ефективності інвестицій в інформаційні технології, ефективності володіння інформацією, показниками новизни інформації тощо).

2. Визначення системи цільових показників, сформованої на попередньому етапі, на поточний період, а також визначення темпів їхньої зміни (вибір того чи іншого показника здійснюється керівництвом підприємства на базі корпоративної стратегії розвитку).

3. Визначення системи ризиків, якими переобтяжено діяльність підприємства, їх перегрупування за складовими та оцінка ймовірності їх реалізації (формування спектра можливих загроз за кожною складовою).

4. Визначення порівняльних індексів за кожним показником у розрізі складових економічної безпеки підприємства (під порівняльним індексом слід розуміти співвідношення фактичного значення кожного показника з його нормативним (середньогалузевим) значенням).

5. Визначення рівня економічної безпеки для кожної складової, як добуток темпів зміни показника (не менше ніж за три роки), коефіцієнта вагомості кожного показника в системі оцінки кожної складової, що визначається керівництвом (аналітиком) на основі стратегічних цільових орієнтирів та загальної ймовірності реалізації ризиків даної складової.

6. Визначення загального показника економічної безпеки даного підприємства, як суми оцінки фінансової складової, техніко-технологічної складової, інтелектуальної та кадрової складової, інформаційної складової, екологічної складової, політико-правової складової, силової складової економічної безпеки з урахуванням вагомості складових в системі економічної безпеки.

На підставі цих розрахунків аналізують чутливість загального показника реалізації найімовірніших загроз та визначають коефіцієнти еластичності за кожною складовою. Потім формують систему організації економічної безпеки підприємства з урахуванням складових, що мають найбільший вплив.

Економічна наука має значну кількість наукових розробок, у яких оцінюється кількісний рівень ефективності системи економічної безпеки підприємства. В цьому контексті необхідно відмітити роботи В.Л. Тамбовцева, Е.А. Олейникова, В.О. Забродського та ін. Фактично всю наявну різноманітність робіт із цієї проблематики можна звести до наступних підходів:

1. Індикаторний підхід – за якого рівень економічної безпеки підприємства визначається за допомогою так званих індикаторів. Індикатори розглядаються як порогові значення показників, котрі характеризують діяльність підприємства в різних функціональних областях, що відповідають певному рівню економічної безпеки. Оцінка економічної безпеки встановлюється за наслідками порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами [12]. При цьому рівень точності індикатора в даному випадку є проблемою, оскільки відсутня методична база визначення індикаторів, що враховують особливості діяльності підприємства. У разі некваліфікованого визначення значення індикаторів неправильно може бути визначений рівень економічної безпеки підприємства.

2. Ресурсно-функціональний – оцінка рівня економічної безпеки підприємства здійснюється на основі оцінки стану використання корпоративних ресурсів за спеціальними критеріями [13]. При цьому як корпоративні ресурси розглядаються чинники бізнесу, котрі використовуються власниками і менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу. Зазначений підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства є дуже широким. Спроба охопити всі функціональні області діяльності підприємства приводить до розмивання поняття економічної безпеки.

3. Програмно-цільовий підхід – оцінка економічної безпеки підприємства ґрунтується на інтеграції сукупності показників, що визначають економічну безпеку. При цьому використовується декілька рівнів інтеграції показників і такі методи їх аналізу, як кластерний і багатовимірний аналіз [14]. Такий підхід відрізняється високим ступенем складності аналізу, що проводиться, з використанням методів математичного аналізу. На наш погляд, застосування такого підходу в практичній діяльності підприємств є надто складним.

Сучасні умови потребують від транспортних підприємств, що беруть участь у розподілі готової продукції, постійно забезпечувати економічну безпеку всіх процесів перевезення пасажирів та вантажів. У цілому це означає рух назустріч споживачеві транспортних послуг. Така ситуація виражається в попередженні загроз економічної безпеки, а також у широкомасштабному використанні новітніх досягнень в області комунікації й інформатизації. Нові напрямки в стратегії транспортних фірм ведуть до підвищення рівня економічної безпеки всієї виробничо-збутової діяльності компанії, що користується їхніми послугами. Тому у сучасних умовах виникає необхідність класифікації загроз економічної безпеки на транспортних підприємствах.

Узагальнивши наукові дослідження пропонуємо класифікувати загрози економічної безпеки на транспорті за такими основними ознаками: за джерелами загрози: внутрішня та зовнішня. Внутрішню загрозу розглядає як сукупність умов і факторів, витоком виникнення яких є організація функціонування окремої транспортної системи, тоді як зовнішня це сукупність умов і факторів, що сформувалися на об'єктах транспорту більш високого рівня ієрархії щодо розглянутої системи. Таким чином, одна й та сама загроза залежно від рівня ієрархії досліджуваної системи може трактуватися як внутрішня і як зовнішня. Необхідно зазначити, що внутрішня загроза економічної безпеки об'єктів транспорту є категорією постійною, що не залежить від ролі, місця, значення об'єкта в транспортній діяльності, спрямованості джерел зовнішньої загрози безпеці.

До зовнішніх джерел загрози безпеці на транспорті відносять: діяльність іноземних політичних, економічних, військових, розвідувальних і транспортних структур, спрямовану проти інтересів України в транспортній сфері, діяльність міжнародних терористичних організацій, недержавні організації й окремих осіб, що спеціалізуються на промисловому шпигунстві, окремих осіб, що мають протиправні й інші деструктивні наміри щодо нормально функціонуючих об'єктів транспорту, організовану злочинність. Відтак, перелік видів зовнішньої та внутрішньої загрози безпеці на транспорті є досить значним і різноманітним за змістом. Розглянуті явища містять безпосередню загрозу не лише окремим державним і недержавним об'єктам транспорту, але й транспортному комплексу України загалом. Своєчасне виявлення й нейтралізація джерел зовнішньої та внутрішньої загрози безпеці є першочерговим завданням усіх суб'єктів правоохоронної і транспортної діяльності.

Формування методичних підходів щодо оцінки ефективності функціонування підприємств транспорту визначається в контексті загальних напрямів за якими визначається ефективність, а саме:

- оцінювання ефективності транспортного підприємства з врахуванням стратегічного аспекту функціонування направлено на забезпечення оптимальної стратегії управління ресурсним потенціалом підприємства, що включає комплексну оцінку ефективності використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів підприємства;

- дослідження ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування: при цьому портфельні інвестори, як правило, задовольняються фінансовими показниками ефективності, а стратегічних здебільшого цікавить комплексна її оцінка.

- аналіз ефективності підприємства на макрорівні з боку держави, адже в умовах ринку торговельні підприємства відіграють важливу соціальну та економічну роль на макрорівні та є вагомим складовою розвитку економіки держави в цілому.

Управління безпекою по видах транспорту безпосередньо в підгалузях здійснювалось Державіаслужбою України, Укрморречінспекцією, Укртрансіспекцією, Укрзалізницею, підприємствами, установами і організаціями, які входять до сфери управління Міністерства інфраструктури України. На кожному виді транспорту є затверджена система управління безпекою, яка визначає основні організаційні, нормативні, технічні, фінансові та інші заходи, що проводяться протягом року для забезпечення безпеки руху, польотів, судноплавства.

Висновки. Життєздатність підприємства чи організацій в економіці в значній мірі залежить від наявного рівня їх економічної безпеки. Тому перед всіма суб'єктами господарювання в нашій державі виникає необхідність внутрішньої самооцінки та прогнозування можливих змін в стані їх економічної безпеки. Вихід України з економічної кризи можна забезпечити шляхом співвідношення проблеми економічної безпеки підприємства із проблемою національної безпеки підприємництва, адже неналежний рівень економічної безпеки підприємництва є основним чинником, який перешкоджає подальшому розвитку підприємництва в Україні та досягненню його показників того рівня, що відповідає рівню розвинених держав. Головним завданням перед вітчизняним підприємством має стати створення системи забезпечення економічної безпеки та контролю за ефективністю її реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи экономической безопасности / [под ред. Е.А. Олейника]. -.: Бизнес-школа "Интел-синтез", 2007. - 287 с.
2. Соціальна політика та економічна безпека / [Головінов О. М. Та ін.]; під заг. ред. Є.І. Крихтіна. - Донецьк: Каштан, 2004. - 335с.
3. Шваб Л.І. Економіка підприємства: [навч. посібник] / Шваб Л.І. -Житомир: ЖДТУ, 2004. - 459с.
4. Соснин А.С. Менеджмент безопасности предпринимательства: [уче. пособие] / А.С. Соснин, П.Я. Прыгунов. - К.: Изд-во Европ. Ун-на, 2004. - 375с.
5. Козяченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Козяченко Г.В., Пономорьов В.П., - К.: Лібра, 2003. - 280с.
6. Манів З.О. Економіка підприємства: [навч. посіб.]/ З.О. Манів, І.М. Луцький. - [2-е вид., стер.]. - К.: Знання, 2006. - 580 с. - (Вища освіта ХХІ століття).

7. Особливості гарантування економічної безпеки підприємницької діяльності в ринкових умовах: монографія / [Долженков О.Ф., Жуковська Ж.О., Головченко О.М.]; за ред. О.Ф. Долженкова. - Одеса: ОЮІ ЧНУВС, 2007. - 208 с.
8. Бондаренко О.М. Показники, критерії та методи оцінки економічної безпеки авіакомпаній // Наукові праці ОНАЗ: періодичний наук. зб. З радіотехніки та телекомунікацій, електроніки та економіки в галузі зв'язку. - Одеса, 2003. - С. 59 — 64.
9. Экономическая безопасность коммерческих предприятий и деловая разведка [Электронный курс]/ Митрофанов А.А. - Режим доступа: <http://bre.ru/security/22843.html>
10. Раздина Е. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия / Е. Раздина // Бизнес-Информ. - 2007. - №24. - С. 63 — 65.
11. Гончаренко Л.П., Куценко Е.С. Управление безопасностью: Учеб. пособие. – М.: КНОРУС, 2005. – 272 с., 103.
12. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы // Вестник Московского гос. ун-та. Сер. 6 «Экономика». – 2005. – № 3. – С. 3–9
13. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) // Консультант директора. – 2000. – № 2. – С. 7–13.,
14. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навч. посібник. - 2-ге вид., доп. перероб. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 220 с, с. 160.
15. Сич Є.М. Проблеми функціонування та розвитку транспортної галузі регіону [Текст]//Є.М. Сич, О.В. Мініна. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2001. - №14. С. 145-150.